

„ДОБАР ЂАВО” СВЕТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Милорад Павић: сѿановник свејске књижевности, зборник радова, приредио Иван Негришорац, Матица српска, Нови Сад 2018

Зборник радова *Милорад Павић: сѿановник свејске књижевности* јединствена је, импозантна и несвакидашња публикација, плод једне лепе замисли, која је коначно опредмећена као да је резултат вишегодишњег пројекта од првостепеног националног и међународног значаја. Иван Негришорац је, наиме, почев од разговора са Миливојем Сребром 2005. године и идеје да „окупи групу истраживача како бисмо осветлили природу и развојне путање рецепције Павићевих дела у иностраним културама”, успео да склопи зборник као мозаичну слику о рецепцији дела једног од најпревођенијих српских писаца.

Већина прикупљених прилога најпре је била публикована у тематима *Лейџиса Матице српске*, почев од октобарске свеске 2006. године, а наставила је традицију излагања и под уредништвом Слободана Владушића и Ђорђа Деспина. Према „Напоменама о овом издању”, текстови који нису публиковани у *Лейџису* су прилози Драгане Рајков, „која је описала пријем Павићевог дела у културама енглеског језичког простора до 2009”, Дине Катан Бенцион, која је писала о рецепцији у Израелу и Бориса Булатовића о „идеолошкој рецепцији Павићевих романа у англо-америчкој и немачкој науци о књижевности”. Зборник, уз уводни текст Ивана Негришорца „Прозорљиво око Милорада Павића”, садржи 22 чланка, распоређена у три целине, уз додатак у виду „Библиографије превода”, „Фотоприлога”, „Напомена о овом издању” и „Регистра имена”.

Милорад Павић: сѿановник свејске књижевности четврти је зборник радова о делу овог писца. Први је публикован 1992. године, након Деветог књижевног сусрета „Савремена српска проза” у Трстенику. Други је објављен непосредно после пишчеве смрти и уредио га је Сава Дамјанов под насловом *Павићеви ѿалимјесѿи* (2010), симболички заокруживши Павићев књижевни пут од прве збирке песама *Палимјесѿи* (1967) до овог зборника као последњег поздрава писцу који не одлази у смрт, већ у „Сан о ванземаљцима”. Трећи зборник, *Лейџе виолине Милорада Павића* (2015), представља махом радове студената свих нивоа студија, изложене на Филозофском факултету у Новом Саду поводом пет година од пишчеве смрти и 30 година од објављивања *Хазарског речника* (1984).

Зборник који је приредио Иван Негришорац има неколико додирних тачака са свим зборницима који му претходе. Уводна студија „Прозорљиво око Милорада Павића” је првобитно објављена у *Павићевим ѿалимјесѿима*, али ју је аутор битно проширио за ову прилику и то управо у смеровима који су унеколико задати есејем „Каталог поређења”

Миодрага Радовића, који је објављен у трстеничком зборнику. У сегменту „Компаратистичке релације” Негришорац даје смислене спискове „традицијских вертикала и хоризонтала светске и српске књижевности”, као „радну поставку оквира за сагледавање интертекстуалног и интермедиијалног мора по којем се, као каква лађа, креће приповедна уметност Милорада Павића”. Дела која се спомињу јесу управо она која су кључна када је реч о поређењима из домена различитих националних књижевности на чије је језике Павић превођен. Међутим, драгоцене су и због идеја за будућа тумачења: рецимо, један интерпретативни рукавац креће од епова (*Илијаде*, *Одисеје*, *Енејиде*, Дантеове *Комедије*, *Песме о Сиду*, *Песме о Роланду*, *Беовулфа*, *Песме о Нибелунзима*, *Еое*, *Калевале*, *Слова о јолку Изореву*, *Еја о Гилгамешу*, *Махабхарати*, *Рамајане*), а то би, скупа узев, могло да буде засебно тематско истраживање. У поглављима „Поетички прелом” и „Рецепција као лакмус поступак” Негришорац даје корисне синтезе о могућностима тумачења Павићог дела у светлу најразличитијих теорија, стилова и жанрова и у том контексту расправља о „феномену светског књижевног успеха”.

Лепеће виолине Милорада Павића пак садрже два чланка која су комплементарна са зборником *Милорад Павић: стиановник свејске књижевности*, а то су „Значај ’Хазарског речника’ у контексту светске књижевности” Душана Живковића и „Повратак отписаном: Нова читања ’Хазарског речника’ из угла немачке науке о књижевности” Милице Мустур. Такође, наизглед случајно, оба зборника садрже 22 прилога, а то је и број поглавља и тарот карата Велике Аркане *Последње љубави у Цариграду*. Велика Аркана представља прорицање *Лудиног љуша*, што може да одговара с једне стране судбински предодређеној „прозорљивости” и „јуродивости” Павићевог дела, али с друге стране и рецепцијског „пута око света”, који сублимише две крајности: аспекте краља и луде.

Прву целину чине текстови о рецепцији Павићевог дела на Западу (Француској, Немачкој, Италији, енглеском говорном подручју, Америци, на шпанском, каталонском и португалском језику, Мексику и Скандинавији), пратећи мање или више редослед оних земаља где је најпре и највише превођен, па до најслабије рецепције. Од првобитне одушевљености бројних критичара углавном осамдесетих година двадесетог века, са кулминацијом у 1988. години, дошло се до наглог рецепцијског обрта услед распада Југославије и ратова деведесетих година. Милорад Павић поделио је судбину са медијски оклеветаним и неправедно демонизованим српским народом, па је и његово дело постало предмет идеолошких и нетачних читавања. Неретко би исти књижевни критичари који су писали афирмативно о његовом делу, превасходно *Хазарском речнику*, „окренули ћурак наопако” и, уз часне изузетке (нпр. Ален Боске), оптужили писца да је злочинац, ратни хушкач и поклоник политике Слободана Милошевића.

И мада је Павић у интервјуу са Аном Шомло (1990) изјавио да у политици Слободана Милошевића види потенцијал који би могао да донесе добро српском народу, убрзо је, након бројних немилих историјских збивања, променио став. Међутим, то није допринело томе да се ствари побољшају, јер и да Павић ништа није рекао на тему политике у земљи, чини се да би рецепција његовог дела на Западу имала исти пут. Весна Цидилко, пишући о рецепцији на немачком језику, истиче одломак из поменутог интервјуа, који је Павић изоставио из интервјуа на француском и немачком језику, успут га декларишући „чудним ставом”. Исти одломак је срећом додатно осветљен у исцрпном чланку Персиде Лазаревић ди Ђакомо, с посебним освртом на Павићеве интервјуе у италијанском *Il Giornale* и нашој *Политици* из 1993. године: „Припадам опозицији у односу на Милошевића. (...) Ипак верујем да је култура једног народа важнија од политике коју он води.”

Милорад Павић је, треба рећи, био уз српски народ и определио се за частан став да образ не упрља говорећи против њега. Отуда је деведесетих година, посебно у Француској, Немачкој и на енглеском говорном подручју његово дело задобило негативне квалификације, што једним делом, како се може констатовати на основу текстова (Миливоја Сребра, Весне Цидилко, Персиде Лазаревић ди Ђакомо, Бориса Булатовића), може да захвали и хрватској дијаспори. Као да су се тарот карте рецепције окренуле наопачке, судбина Павићевих књига на Западу постала је мрачна и некњижевна. Попут Павићевих јунака, који су се неретко преображавали у сопствене негативе (Теоктист Никољски, Софроније Опујић, Кувела Грк, др Стеван Михаиловић, Иван Мијак итд.), и читања његових дела су се из егзалтиране одушевљености формом, „игром улога”, литерарним „коктемом”, претварала у слике „великосрпских снова” и еквивалент „издаје једног Селина и једног Хајдегера”. Бернар Пиво је у предлагању термина „хазарисизам” видео „синоним за нешто што је неописиво и екстравагантно”, док касније сваки помен „хазарског” постаје повод за „антисрпску хистерију”.

Када је реч о рецепцији на шпанском, каталонском и португалском језику, Драгана Бајић указује да је бледа и да зависи од развоја наше хиспанистике, док Невена Јанићијевић упућује на тридесетак интервјуа и критичких текстова у водећим новинама у Шпанији, а затим и на рецепцију у Латинској Америци, која је условљена компаратистичким потенцијалом Павићеве прозе, тј. поређењима са Борхесом и Кортасаром. Дубравка Сужњевић дала је комплементаран преглед „присуства и утицаја Милорада Павића у Мексику”, ширећи интерпретативни контекст на имена попут Октавија Паза, Хуана Рулфа, Маркеса, Љосе, Шваба и Алфонса Рејеса. Уз то, навела је и пример једног куриозитета поводом објављивања романа *Уникал*:

Узимајући као основу снове инспектора Еугена Штроса, читаоци су имали задатак да напишу свој властити прилог за „Плаву свеску” који би употпунио роман. Три најбоља прилога су преведена и послата самом Павићу за његово мишљење и коначну одлуку. Победник је изабран од преко 70 прилога, и објављен у једним локалним новинама. Ван награде и анегдоте, најочигледнији резултат овакве акције је сам одзив људи на читање једне књиге.

Овај пример у доброј мери потврђује један од најцитиранијих поетичких начела када је реч о Павићевој прози, а то је аспект отвореног дела, за који се сматра да је одлучујући када се говори о успеху и читаности српског писца. С тим у вези је, разуме се, и непрестано довођење у везу *Хазарског речника* и *Имена руже* Умберта Ека и других дела двојице писаца и универзитетских професора.

Други блок текстова посвећен је рецепцији Павићевих дела код словенских народа (Руса, Украјинаца, Словака, Пољака, Словенаца) и народа са којима се наша земља граничи или је у непосредном контакту (Мађара, Румуна, Грка и Јевреја). Више пута писац је истицао како се његова слава преселила са Запада на Исток, па је тако, након таласа идеолошких читања на Западу, постајао све прихваћенији и читанији на Истоку, а посебно у Русији. Текстови друге целине, може се рећи, не представљају искривљен одраз Павићевог стваралаштва, већ су резултате литерарних интерпретација српског писца представили у лепом светлу.

За разлику од Запада, који је био одушевљен Павићевим делом због актуелности постмодернизма, формалних карактеристика и обележја отвореног дела, Русија је проналазила квалитете у садржини, блиском осећању духовности, аспектима византијске културе, тајновитостима словенског барока и могућностима за позоришне адаптације. Откривањем Павићевог дела читалац се не окреће политици већ људској души, метафизици и естетским квалитетима дела. Отуда су странице које се односе на Павићев пријем у Русији, али и Украјини, позитивно конотирани и унеколико одговарају личним и лиричним оквирима Негришорчеве уводне студије, првим одушевљеним читањима и „Опроштају с маестром” у знаку птица и приповетке „Икона која кија”. Зато, ако бисмо евентуално овај прегалачки подухват и речи Ивана Негришорца могли да упоредимо са нечијим, можда би адекватна аналогија била са „руским Умбертом Еком”, Јевгенијем Водолазкином, који се књигом-монументом и текстовима опростио од свог „маистра”, Дмитрија Лихачова, светски еминентног стручњака за староруску књижевност. Као што је за Негришорца Павић био носилац универзалних и грађанских вредности и један од достојанствених представника и чувара српске културе, то је био и Лихачов, који памти Русију пре 1917. и чува њене тековине, за Водолазкина.

И мада су стваралачки опуси Јевгенија Водолазкина и Милорада Павића посве снажно кореспондентни, па је утолико ово поређење смисленије, не знамо поуздано колико је српски писац могао да надахне руског. Међутим, Ала Татаренко нам у раду „Милорад Павић и његови украјински читаоци” открива да је Павић надахнуо Игору Римарука на стварање *Девуце Уврете*. Дело нашег писца пореди се са делима украјинских (Андрусјаком) и с других словенских писаца (Андоновским). Пораст интересовања расте и појавом „украјинске верзије ’Антологије српске постмодерне фантастике’ Саве Дамјанова”, али и проналажењем различитих украјинских топоса у Павићевој прози (у *Хазарском речнику* помињу се белешке начињене у Лавову, које откривају да је у Даубманусов лексикон био уграђен пешчани сат; презимењакиња Нехаме који се помиње у *Хазарском речнику* и који је судбински везан за Лавов, Архондула Нехаме, јунакиња је романа *Звездани њлаши*).

Рецепција на словачком језику тече у смеровима који Павићево стваралаштво контекстуализују са делима Ека, Борхеса, Кортасара, Фаулза и Киша, али и делима „представника младе генерације постмодерних приповедача у словачкој књижевности”. Посебно би се могао издвојити пример поређења са Борхесовим делом. С једне стране, Милан Шутовец каже да је Борхесова „речничка реконструкција хипотетичког света” заправо „кост коју је аргентински геније господски бацио преко рамена, [а] педантни српски професор је оглодао до белине”. На самом концу чланка, Михал Харпањ¹ наводи да је Павићев некролог Борхесу „уврстио у два издања читанке за 4. разред гимназије на словачком језику”.

Иако има и негативних читања Павићеве прозе у словенском свету, она нису до те мере политички одређена колико на Западу, мада се последице таквих ставова донекле виде у рецепцији на пољском језику: „У Пољској можда није био толико критикован деведесетих, као својевремено у Француској и Немачкој, али је углавном прећуткиван тих година. Такав шематски приступ у неколико случајева избегавају теоретичари књижевности са пољских универзитета (најчешће Јагелонског у Кракову и Гдањског) и посвећују Павићу неколико студија, разбијајући на тај начин мук.” И мада је Павић био познавалац пољске културе, његов теча Ђорђе Живановић био је један од наших највећих полониста, а *Хазарски речник*, „Обед на пољски начин” и „Варшавски угао” могу да буду интересантни пољском читаоцу онолико колико и украјинском, рецепција није, према речима Душана Владислава Пажђерског и Евелине Хаће, била богатија.²

¹ Примерци првих издања Павићеве поезије и прозе на Филозофском факултету у Новом Саду могу се пронаћи само у семинарској библиотеци Одсека за словаистику.

² Аутори чланка износе поражавајући податак према којем пољске енциклопедије већи број страница и више пажње посвећују Анту Павелићу него Милораду Павићу.

Ипак, у односу на 2008. годину, када је написан овај чланак, Пољаци су 2012. године у Ополу извели спектакуларну представу *Деца снова*, која је умногоме допринела читаности Павићевих дела. Сличан спектакл приредио је и Словенац Томаж Пандур, о чему подробније извештава Владимир Осолник у чланку о рецепцији у Словенији.

Присуство Павића у мађарској култури отвара прича о његовом научном раду о српско-мађарском песнику и бајкописцу Михаилу Витковићу, публикованом у *Хунгаролошким саопштењима*. Силвија Сабо, дакле, пише и о рецепцији Павића као научника, што осим ње чини и Персида Лазаревић ди Ђакомо када је реч о италијанском контексту. У средишту њене пажњу су и приповетке, махом превођене у часопису *Хид*, затим мађарски „роман-речник” Ференца Темешија, Кишова *Енциклопедија мртвих* и *Мала мађарска ѿрногџрафија* Петера Естерхазија, поетичке константе Павићевог стваралаштва најшире узев и „борба за јединством једне нове Европе”, о чему је писао Петер Хорват.

У Румунији је Павић један од најчитанијих српских писаца, уз Црњанског и Киша, а вредан је помена и велики број текстова о њему у виртуелном простору, на веб-страницама, блогovima, као и представа рађена по роману *Звездани ѿлаци*, режисерке Ноне Чобану. И пријем Павића на грчком и хебрејском језику није негативно обојен. Заједничка византијска културолошка окосница и православна духовност допринели су разумевању Павића; нека од имена јунака управо су грчка, а и грчки народ испољавао је љубав „према страдалничком српском народу, према мојему народу”. И јеврејски народ имао је разумевања за судбину српског народа, па се рецепција на хебрејском језику кретала углавном у смеровима поетолошких и теоријских истраживања Павићевог дела, са акцентом на митолошким слојевима, „језику бајке” и „надреалистичном свету”, на шта се пажња скреће и у румунској критици и у рецепцији Павића у Јужној Кореји.

Конечно, трећи сегмент зборника чине три текста о Павићу у Јапану, Кини и Јужној Кореји, дакле, на Далеком Истоку. Јапанског читаоца привукла је форма *Хазарског речника* и тема о ишчезлом народу, док је и за Кинезе форма спадала у интересантан књижевни новум и то до те мере да је рецепција у Кини обележена афером о наводном плагирању Павићевог романа и суђењем Хану Шаогунгу и његовом *Речнику Мађуаоа*. Интересантно је, најпосле, и поређење Павићевих обрта и поенти са зен коанима, што доводи до једног од заједничких именитеља рецепције Павићевих дела у свим земљама о којима је било речи, а то је да је она условљена управо препознавањем сопствених култура и цивилизација у Павићевој књижевности.

Стиче се утисак да су, читајући Павића, различити народи вредновали његово дело и проналазили у њему све оно што они јесу и што их одређује, као у огледалу. Запад је био фасциниран формом, теоријом

и модом постмодернизма, дакле материјалном и спољашњом компонентом дела, док је Исток више пажње посветио садржини, унутрашњем свету и дубини људског бића, метафизици, имагинацији и „тајновитостима барока”. Пријем на Далеком Истоку је двострук, с обзиром на то да су први преводи дошли са енглеског језика, па су условљени и западњачком парадигмом, али нису лишени аспекта духовности који носи њихово поднебље (будизам).

Силвија Сабо истакла је да се у теорији рецепције „правом рецепцијом не сматра она која је обликована уз помоћ превода, рецензија, критика, већ се онда говори о њој као правој, када се дела усаде у начин размишљања других твораца и када постану део традиције”. Можда је ту „праву” рецепцију Павић задобио само у Русији и Украјини.

На крају, примећује се да се неке карактеристике Павићеве поетике пресликавају на слику његове рецепције у свету. Истакнути обрт и метаморфозе ликова, оличене у метафори „изврнуте рукавице” којом је Павић именовao једну од својих приповедака, обележиле су пријем на Западу. Рецепција, глобално гледано, јесте у контрастима и напетостима; једном речју – барокна је, динамична и у непрестаним преображајима. Павић је био виртуозни писац, што има двоструку конотацију, будући да је био и виолиниста. Неко би додао и „ђаволски добар”, јер он, како примећује Жорж Валтер, „пише као што Цигани свирају виолину, са природним заносом”. Миливој Сребро, у контексту лудичких интерпретација у Француској, каже да се Павић „забављао у игрању улоге доброг ђавола”, чиме би се могло илустровати и ово рецепцијско путовање око света у 22 поглавља које нам је приредио Иван Негришорац. И мада у неким историјским приликама демонизиран, Павић јесте и остаје „становник светске књижевности” јер је и више него добар писац.

Др Јелена Ђ. МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност и језик
jelena.maricevic@ff.uns.ac.rs

СТРУЈАЊЕ КРОЗ ВРЕМЕ ИЛИ РАЗУЗДАНА ОПУШТЕНОСТ ЖИВОТА

Милан Тодоров, *Пристаниште*, Адверто, Нови Сад 2018

Пристаниште као *genius loci* и *genius mundi*. Но, хармонично прожимање дела и целине може бити само жеља или сан; стварност је много